

דב רפל (קבוצת יבנה) / על הוראת התפילה.

תפקידו של המורה והמדריך הוא, כידוע, כפול. עליו להקנות ידיעות לתלמידיו — התפקיד האינפורמאטיבי, ועליו לעצב את הדמות הרוחנית של חניכיו — התפקיד הפורמאטיבי. כל מקצוע ממקצועות הלימודים נועד לשמש את שני התפקידים, אם כי לא במידה שווה. את מקצוע החשבון מזכירים בדרך כלל כדוגמה למקצוע אינפורמאטיבי, ואת מקצוע הספרות — כפורמאטיבי.

מקצועות הלימודים שבבית הספר אינם סגורים בתוכם ואינם אטומים אחד מפני השני. מקצועות הלימודים מתכססים זה על זה ומכססים זה את זה בנפש החניך. בהציענו תוכנית להוראת התפילה עלינו לציין אה יחסו של מקצוע זה למקצועות הקרובים אליו, ולהפריד בין תפקידו הפורמאטיביים והאינפורמאטיביים.

בשטח האינפורמאטיבי עליו להקנות לתלמיד את ראשית דעת מדע התפילה בישראל. מדע זה עצמו מצטרף נכמה מדעים: (א) הלכות תפילה (קשור בלימוד ההלכה); (ב) תולדות התפילה (היסטוריה); (ג) מנהגי התפילה; (ד) פירושי תפילה; (ה) ספרות התפילה (ספרות); (ו) שירה דתית (מוסיקה).

(א) הלכות התפילה כוללות הן את המקור ההלכתי של התפילה (מדאורייתא, מדרבנן וכד'), והן את הדינים המחייבים בתפילה (זמני התפילה, דיני ברכות בכלל וכד'). (ב) תולדות התפילה כוללות הן את התפתחותו ההיסטורית של סידור התפילות הנמצא בידנו, והן את ידיעת גורמי ההתפתחות הכלליים של הסידור. (ג) מנהגי תפילה אינם הלכות, ועל כן ציבורים רבים נוקטים בהם דרכים משלהם, ובפרט גלויות רחוקות שלא עמדו בקשר הדדי (אשכנז, תימן, ספרד וכד') לסעיף זה שייך הפולקלור הקשור בתפילה, היינו מנהגי בית הבנסת בימים מיוחדים: חנוכה, פורים, ראש־חדש וכד'. (ד) פירושי תפילה כוללים הן את הסברת תוכנו של התפילות הבודדות, והן את הסברת מבנה הסידור בכללו וההתייחסות ההדדית של פרקיו הקטנים וחלקיו הגדולים. (ה) ידיעת ספרות התפילה פירושה ידיעת הפיוט, הן של אותו חלק אשר נכנס לסידורים ולמחזורים, והן של אותו חלק אשר משום מה לא נקלט שמה. כן היא כוללת את ידיעת הספרות העיונית והמדעית על התפילה, מחקרים ופירושים על הסידור. כמובן, בכל התוכנית הנ"ל אין הכוונה לידיעה יסודית — דבר זה עובר את יכולתו של מורה, ומה גם של תלמיד — כי אם לידיעה כלשהי, והתוכנית לא באה אלא לציין, באילו שטחים על המורה לפעול.

אולם עיקר מטרת הלימוד במקצוע זה הוא פורמאטיבית, ומראש יש להצביע על מעמדו המיוחד של מקצוע זה במערכת הלימודים. ידוע הדבר, שיש בכוחו של מורה לעורר חיבה למקצוע על ידי שיטת הוראה מעניינת, ואילו המורה המשעמם משניא את המקצוע על התלמידים. לאיכות ההוראה ישנה איפוא השפעה פורמאטיבית. והנה כשהמורה משניא על תלמידיו את אחד המקצועות, שאין האדם עוסק בהם בדרך כלל אלא בכתלי בית הספר, אין הצרה גדולה ביותר. אולם אם הדבר נוגע לאותם מקצועות, אשר אנן רוצים לראות את החניך מתעסק בהם גם לכשיגדל, כגון מקרא או תלמוד, אין ספק שהנוק הנגרם ע"י הוראה לקויה הוא גדול הרבה יותר. כי במקצועות אלה אין תפקידו של המורה אלא לעורר את חיבת התלמיד אליהם ולהכשיר אותו להתעסקות עצמאית לכשיגדל. ואם בשאר מקצועות

כך, במקצוע התפילה, אשר גורמים רבים מצטרפים כדי להפכה למלל חסר תוכן ונעדר חויה, על אחת כמה וכמה שיש להדגיש את חשיבות היחס הנפשי של החניך אל המקצוע, ועל כן יש לייחס משנה חשיבות לביצוע מוצלח של השיעור במקצוע זה.

השיעור המוצלח צריך להיות מעניין בשעה שהוא מתקיים — בזה נמדדת הצלחתו המיתודית של המורה, וצריך להשפיע על החניך לאחר שנסתיים — בזה נמדדת ההצלחה הדידאקטית. מה הן המטרות הדידאקטיות של הוראת התפילה, מהם הערכים שהמקצוע חייב להקנות לחניך?

היהדות כוללת במושג התפילה שתי פעולות, אשר למרות שורשן המשותף, הן נבדלות זו מזו בתוכנן הפסיכולוגי. בשם תפילה קוראים להשתפכות ספונטאנית של הלב לפני הקב"ה, ובשם הוה קוראים גם לקיום מצוה המוגדרת בצורתה לכל פרטיה, והמוטלת עלינו כמצוה שזמן גרמה. החינוך לתפילה מהסוג הראשון הוא בודאי חלק מהחינוך הדתי האמוציונאלי. החינוך למצוות מעשיות אף הוא חלק חשוב בחינוך הדתי. אולם ספק רב הוא, אם רצוי לחנך את הצעיר לכך, שיתייחס לתפילה כלאחת המצוות המעשיות שאינן צריכות כוונה בעשייתן, מעין מצות סוכה או מצוה אדרבה, הדעת נותנת, ודברי רבותינו — המתפללים הגדולים — מסייעים לה, שיש להשתדל ולחנך את האדם לכך, שיראה בתפילה הסדורה את תפילתו הוא. מטרתו של החינוך לתפילה היא איפוא כפולה: לעורר לקראת תפילה ספונטאנית, ולחנך לקראת הזדהות, חלקית או שלמה, של המתפלל עם התפילה הסדורה. ע"י החינוך לתפילה אנו רוצים להשיג שלוש מטרות: א. להביא לידי ארטיקולאציה של הצורך בתפילה: ב. לרענן את הגישה לתפילה: ג. להעמיד את החניך על המיוחד שבחוויה הדתית ובביטוייה הספרותי. אנסה לפרש את שלשתן.

א. להביא לידי ארטיקולאציה של הצורך בתפילה.

הצורך בארטיקולאציה הוא אחד הצרכים האופייניים לגיל הנערות וההתבגרות. הנער יודע שהוא מרגיש, אלא שאין הוא יודע לנסח ולהגדיר את הרגשותיו. חוסר יכולת זה גורם לסבל של פעימת הרוח. במבוכתו הוא מבקש סיוע, ופעמים רבות הוא מוצא בספרות היפה, בה הוא מוצא תיאורי חוויות, אשר ביכולתו לזהותם עם החוויות שלו. היהויו בעזרת הספרות הוא אחת הצורות של הארטיקולאציה. היינו של ההוצאה מן הסתום אל המפורש. תפקידו של המחנך בתחום הארטיקולאציה של הצורך בתפילה מתבטא בזה, שעליו להביא את החניך לידי הכרה, שישנם מצבים, אשר ההתנהגות הנכונה בהם היא התפילה. אחת הדרכים לכך, להביא בפני הנער סיטואציות ספרותיות, שבהן הוא ימצא את עצמו, ואשר פתרון הספרותי של סיטואציות אלה היא התפילה. כדוגמה לסיטואציה ספרותית שצעיר עשוי להזדהות איתה אפשר להביא את דברי הכתוב „כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני“, המתאימה להרגשת הבירודות החברתית המצויה אצל המתבגר.

ב. לרענן את הגישה לתפילה.

קורה לפעמים, שכלי או חפץ, שהננו רגילים בו בחיי יום יום, מגלה לנו פנים חדשות. כסא או שלחן, שהיינו רגילים להשתמש בהם ימים ושנים, מתגלים לפנינו לפתע לא רק ככלי שימוש, אלא גם כמעשי אומנות נאים או מכווערים, ולא רק חפצי שימוש יום יומי.

יש והננו מגלים פנים חדשות בנוף, בשיר, במנגינה או באדם, והננו תמהים על עצמנו, על אשר לא גילינו את הפנים האלה עד כה. בשפה הרגילה אנו אומרים ש"הדבר נראה לנו באור חדש". מקורו של הביטוי הוא בעובדה שגילוי הפנים החדשות בחפצים ידועים בא לנו, כשאנו רואים אותם באור אחר משהננו רגילים לדאותם. אולם ביטוי זה מביע את האמת בצורה חלקית בלבד. נראה מתוכו, כי השינוי בתאורה, המשנה את הופעתו של החפץ בפני עינינו הוא הגורם לשינוי שבנפש. אמנם, דבר זה נכון הוא במקרים רבים, אולם לא תמיד. מה שמעמיד לפני עינינו באור חדש שיר או מנגינה, הידועים לנו מכבר, איננו פרט חדש בהופעתם החיצונית, כי אם הכנה נפשית חדשה לקראת תפיסתו של תוכן ישן, אשר לא היינו יודעים כלפיו עד כה.

השינוי בתפיסה מקורו בשינוי שבנפש, ומוטב לנו להשתמש במקרים אלה בביטוי המקראי ולומר ש"נמסחו עינינו לדאות" את אשר לא ראינו עד כה.

הדבר אשר אוחז אנו מבקשים להשיג על ידי החינוך לתפילה הוא, לפקוח את עיני החניך, לעורר את רוחו לבקש למצוא בתפילה את אשר ישנו בה, ואשר נתעלם מעינינו עד כה. אולם לא תמיד אפשר להביא לידי המיפנה שבנפש, הדרוש לפקחת העינים. על כן יש להסתפק לפעמים בדרך הקלה ובתוצאה השטחית יותר, להעמיד את התפילה באור חדש.

צעד ראשון בדרך למטרות אלה יצעד המחנך כאשר יביא לפני חניכיו את סידור התפילות בנוסח אחר מהמקובל אצלם (אשכנז, ספרד וכד'). כי כשם שאין לך דבר המכחה את ההרגשה יותר מאשר השגרה, כן אין לך דבר שבו השינויים מורגשים יותר מאשר השינויים בשגרה. החניכים ודאי יעמדו על כל הבדל שבנוסח הידוע היטב, ומכאן נקודת מוצא לעיון בתוכנו של תפילות.

הצעד השני הוא קריאה בפרקי תפילה, שאינם בסידור התפילות לכל השנה, אולם לפי תוכנו הריהן תפילות לכל דבר. ההזדמנות לכך ניתנת עם קריאת הסליחות לפני ימים נוראים. צעד זה הוא שני, מכיון שהוא דורש תפיסה סינמטית של פרקי-תפילה שלמים. כמובן, אין לערבב השוואה של תפילות בתור תפילות עם השוואה של תפילות בתור פרקי ספרות במובן המצומצם של המלה. הניתוח הספרותי במובן הצר הוא פורמאלי — אסתטי, עומד בעיקר על היופי שביצירה ועל האמצעים שבהם יופי זה נוצר. הבעיות המתעוררות בניתוח כזה הן בעיות של הערכה אסתטית, של השפעות הודיות של סופרים וכד'. הניתוח של התפילות בתור שכלאה, או הניתוח הספרותי במובנו הרחב יהיה מכוון לניתוחו של תוכן התפילות ולבירור הבעיות הדידתיות המתעוררות עם העיון בתפילות. תפקידו יהיה להכיר את נפש המשורר כאישיות דתית, כמייצג טיפוס דתי, ולהעמידה מול ועל יד משוררים דתיים אחרים.

לעומת זאת אין מתפקידו של המחנך-המורה לציין את המקורות שבמקרא ובתלמוד למליצותיהם של המשוררים.

הצעד השלישי הוא עיון בספרות המחשבה, העוסקת בעיני התפילה. הבעיות שהתעוררו תוך קריאת הספרות, וכן בעיות כלליות הקשורות בתפילתו של כל אדם, חייבות למצוא את תשובתן ואת פתרונן. אין הכוונה לומר בזה, שיש ללמוד את הפרקים מתוך הספרות העיונית רק לאור שסימו החניכים את פרקי השירה. יתכן גם ללמד את פרקי ספרות המחשבה כהשלמה לפרקי השירה.

אף על פי שהיפקחות העינים אינה תלויה בדרך כלל בגורמים שאדם שליט עליהם, כנאי לציין מהם הגורמים העשויים להביא אליה. גורם חיצוני, שחשיבות רבה נודעת לו, ובייחוד בתפילה, הוא מקום התפילה. סופרים ומשוררים שונים מציינים כגורם המביא לידי תפילה את היער (ה- צייטליך), השדה (שלום עליכם) וכיוצא בהם מקומות השקט והדר הסבע. אחרים מוכירים את הכותל המערבי (יצחק ניסנבוים ורבים אחרים) קברי אבות וקברי צדיקים וכיו"ב. אין מחנך, ובפרט מחנך בארץ-הקודש, רשאי לזלזל באמצעי זה. גורם ההיפקחות השני הוא בהתפתחות הנפשית הפנימית, ובפרט בהתפתחות של גיל ההתבגרות. דברים רבים מקבלים משמעות חדשה לפתע פתאום ועולם התפילה עשוי להיות אחד מהם.

ג. להעמיד את החניך על המיוחד שבחוויה הדתית ובביטויה הספרותית. האפוס מתאר מעשים מוחשיים הנעשים על ידי גיבורים מוחשיים — עבודת מלחמה ועבודת שלום בין אדם לחברו. השירה הלירית מתארת יחסים בלתי מוחשיים — אהבה ושנאה, קנאה וגעגועים בין אדם לחברו. מתוך שהיחסים אינם מוחשיים, מתבסס תיאורם לא על הסתכלות בעולם האובייקטיבי החיצוני, כי אם על ההסתכלות בנפש האדם פנימה, האינטרוספקציה. לגבי העולם החיצון הסתכלותם של אנשים שונים שווה או כמעט שווה היא, ואין ביניהם מחלוקת ואי הבנה ביחס למשמען של מלים. המלים "שלחך" "ללכת" וכדו', יש להן משמעות שווה אצל רוב בני האדם. אדם הקורא תיאור של מעשים מוחשיים, אינו מתקשה להבין את ה"משט" המכוון בדברי התיאור. אחרת לגבי התיאור הלירי. אף על פי שאין להניח, שהרגש אשר האחד קורא לו "אהבה" ייקרא אצל האחר "שנאה" — עו כדי כך אין אִי-ההבנה מגעת — הרי, מכיון שאין חוויות הנפש אצל אנשים שונים שוות בדיוק זו לזו, יש להניח שגם המשמעות של המלים, הבאות לציין חוויות הנפש, שונה היא אצל אנשים שונים. ומי שלא חי מימיו חוויה נפשית מסוימת, אינו יכול לדעת את משמעה, וכל תיאור מילולי לא יוכל להקנות אותה לאדם. רגשות ותחושות אינם נקנים באמירה בלבד. גודלה של השירה הלירית הוא איפוא, שאין היא מובנת אלא למי שחי את החוויות של המשוררים. דבר זה מצמצם כמובן את האפשרות, לשתף את הקורא בחיי נפשו של המשורר המתוארים בשיר. מאידך גיסא ממלאת השירה הלירית תפקיד חשוב בארטיקולציה של חוויות הנפש, בנייתן ובעידונן (סובלימציה).

יחס השירה הדתית אל השירה הלירית בכלל, הוא כיוחס השירה הלירית אל האיפוס, ההפשטה וההתרחקות מהגשמיות מתקדמות צעד נוסף על ידי זה, שלא רק היחס איננו מוחשי, אלא גם האובייקט של היחס. אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף ואין לו שום דמיון כלל. התחושה היא תמיד מקור הרגשה.

הקשיים, הרובצים בדרכו של כל נסיון להביע בשפת אנוש את תוכנה של החוויה הדתית, מתגלים גילוי ברור ביותר באוצר הלשון של משוררי האמונה. המלים, שנועדו לתאר את החוויה הדתית, שייכות לאחד משלושת הסוגים — או שהן תארים שליליים, המגלים טפח ומכסים עשרה, או שהן נגזרות מהמלה "קדוש" ואין משמעותן נתפסת אלא על ידי בעלי חוויות דתיות, ובהתאם לחוויותיו של כל אחד, או שהן לקוחות מתחום החיים הנתפסים על ידי החושים ומשמשות במובן משאל, חסר הגדרה מדויקת. "אל מי תדמינוי ואשורה" — תאר שלילי, "יאמר קדוש" — מושג הקדושה בלתי נתן להגדרה. "מהו יקר חסדך ה' "

ובני אדם בצל כנפיך יחסיון / יריון מדשן ביתך / מנחל עדניך / תשקם". הגה שלש מליצות "הלכות מתחום החיים הנתפסים ע"י החושים ומשמעות במובן משאלי".

על משמעות המלה נחל אין בני אדם חולקים כמעט, על משמעותה של המלה טוב עלולה, לפרוץ מחלוקת בגבולות מסויימים, אולם מהי הדרך להבין את המלים "נחל עדנים" כשהן מתייחסות אל הקב"ה? ומי חכם ויבין את כוונת המשורר במלים "באורך נראה אור"? דברים אלה, אם הם נתפסים כמשהו יותר מצירופי מלים חסרי מובן, הריהם נתפסים באחד משני אופנים — או ע"י היוזרות כחזיונות, שאפשר להשוות אותן לשתייה מנחל עדניו של הקב"ה, ואז לפנינו חזויה שהיא ביסודה דתית, ובתוצאתה ספרותית, או על ידי היוזרות בשתייה מנחל עדנים סתם, ולא של הקב"ה (ואף היוזרות זאת מורכבת משלשה חלקים — משתייה מנחל, מעדנים, ומנחל עדנים). במקרה זה לפנינו חזויה שיסודה ספרותי ותכליתה דתית. היצירה האפית מתארת את המאורעות בהתרחשם בזה אחר זה, היצירה הלירית מתארת את חיי הנפש לגווניה וסוגיה, השירה הלירית הדתית מתארת את חזיונות הנפש כבנין עשוי ודבכים ודבכים.

הקיצותי ואחשב	מי הוא אשר הקיצני
והגה קדוש יושב	תהלותיו האיציני
ואתפלל לפניו	ובתפלה אתענג
ובקעו דמעי ענניו	ומתקו מצוף ופגו
וגבה לבי בעיניו —	בעת נמס כדנג
כעבר לפני אדוניו	משחדו יתמוגג
וכי יזכור מחמלו	ישכח את כל עמלו.

ר"י הלוי

המשורר התעורר וקם להתפלל בדמעות מרובות. עד כאן המאורעות לפי סדר זמניהם. חיי הנפש. המחשבה הראשונה: "מי הוא אשר הקיצני"? לשאלה אין תוכן ותי כל שהוא. היא עשויה להתעורר בלבו של כל המתעורר בחצות לילה. הגנו נמצאים על פרכת דרכים והצעד הבא ילמדנו אם נפש המשורר דתית היא או חילונית. התשובה היא: "והגה קדוש יושב", התשובה היא דתית. וכאן גם הסימן הראשון המובהק לאופי המופשט, הרוחני הטהור של חיי הנפש הדתית. אילו היתה התשובה חילונית, היתה מן הסתם מתבססת על מאורע חיצוני, כגון:

הנשיקת פי אמי אם צפצוף הדורר
תנומתי וחלומי המהוק הפסיקו? (ביאליק).

או

צנת בקר צריחת עורב
העירוני — ואקיצה (ביאליק).

המשורר הדתי, ככל אדם דתי בכלל, מפנה את מחשבתו עם כל מאורע, היוצא מגדר השגרה, אל הקב"ה, אלא שעוצמת האמונה הדתית, ואולי אף שעת רצון שבלילה, אינן נותנות לו להסתפק בקביעה בלבד, ומתייבות לפעילות. "תהלותיו האיציני". הרצון להלל

את ה' בתפילה הוא, באופן חלקי לפחות, פרי ההכרה הדתית הראשונית. «ואתפלל לפניו» — התפילה אינה באה אלא לשם סיפוק הצורך להלל את ה'. אולם התפילה אינה באה אך ורק בכדי לספק צורך שהתעורר. היא עצמה משמשת מכאן ואילך מקור עונג נפשי רב — «ובתפילה אתענג». התפילה היא מצד אחד פרי החוויות הקודמות, אולם הפרי הוא כבר בשל ואיננו זקוק לעץ. אף כשהוא תלוש — נחמד הוא וטוב. וכשם שאין אדם צריך לראות את העץ בכדי ליהנות מהפרי, כן יכול המשורר לשכוח את הסיבה הראשונה לתפילתו ליהנות ממנה הנאה מליאה. מכאן ואילך לפנינו חוויה תפילתית טהורה. אחד הדברים האופייניים לתפילה הוא, שאף על פי שהתפילה מתקיימת כולה בלב המתפלל, רואה אותה המתפלל כפועלת את פעולתה במציאות החיצונית, הבלתי חומרית כמובן. «ובקעו דמעי עיניו» — אין כאן תיאור התפילה, כי אם תיאור פעולתה של התפילה כלפי חוץ, כשם ש«ומתקו מדבש ופנגי» הוא תיאור של השפעת התפילה על מצב רוחו הכללי של האדם. מתוך פעולה חוזרת, מתוך שרואה המשורר את תפילתו כקעט עננים — «וגבה לבי בעיניו», מליצה שקשה לפרשה, ושיש כנראה להבינה כקשר עם הפסוק בסי' דברי הימים ב', ז, 6, בכל אופן היא מבטאת יתרון שבנפש, הבא מכוח תפילה שפעלה את פעולתה.

בהמשך הדברים הרינו מוצאים את ההבעה המצויה אצל המתפללים הגדולים, את התחזקותן של שתי הרגשות סותרות, העונג הבא מתוך ההתקרבות אל ה' על ידי התפילה, והדכאון הבא מתוך התגברות ההכרה במרחק העצום שבין האדם לבורא: «בעת גמס כדונג / כעבר לפני אדוניו / מפחדו יתמוגג / וכי יזכור מחמלו / ינשה את כל עמלו».

מתוך הדוגמאות שראינו נראה שהשירה הדתית מצטיינת בכמה תכונות המכבידות על הבנתה. המרחק בין הנאמר והמכחן הוא גדול יותר מאשר בסוגי שירה אחרים. קשה ולפעמים אין בכלל להבין את המשורר אלא מתוך היזכרות בחוויות דתיות דומות, בשכבות רבות של חוויה הגערמות זו על זו.

הדברים שלמעלה באו לציין את הסימנים הספרותיים החיצוניים של השירה הדתית כולה, וממילא גם של שירי התפילה. כלל לא עמדנו על המיוחד שבתוכנה של שירה זאת, ושל שירי תפילה בפרט.

כל המזדמן אצל שירי תפילה, בהכרח שהוא מתרשם מהרוח הרצינית השוררת בהם, דומה, שבכל אלפי שירי קודש ושירי תפילה שנתחברו מעולם, עוד לא נתחבר שירי קודש מבדח. המשורר משהו את ה' לנגדו ובמקום שבו נמצא ה' תיתכן שמחה וגילה, אולם לא בדיחה. הרגשות המרכזיים, המניעים את המשורר לשירה, יכולים להיות שונים מן הקצה אל הקצה, של שמחה ושל עצב, של בקשה ושל תודה, אולם תמיד מכיר המשורר כעובדה יסודית אחת, המקנה צביון מיוחד לכל השירה הדתית, בה בדל האין-סופי שבינו ובין ה'. הרגילות, שאנו רגילים בסידור תפילותינו, מעלימה מאחזי את התכונה החשובה של העדר כל התאפקות בסידור שבחיו של ה', העדר כל גבול בתיאור כוחו ויכולתו¹, העדר כל כבוד עצמי בכניעה לפניו², כל המשוה שירי אהבה וגבורה

(1) תהלים קמ"ה, ג—כ; זח"א כט, יא—ג.

(2) בראשית י"ח, כז; שמואל ב' ז, יח; «מה אנו, מה חיינו» וכו' בתפלות ר' יוחנן.

ובשירת ימי הבינים הרבה מאד.

אנושית לשירה הדתית ייחכה, שאין השירה החילונית יכולה להשתוות אל השירה הדתית בשגב ובעוצמת תאריה בלי לטשטש את אופיו האנושי של נושאה. ועם זה מכין המשורר והקורא, שבשעה שבשירה האנושית-חילונית התיאור הוא בדרך כלל מרוחק מן המציאות בכיוון ההפלגה וההגזמה, הרי בשירה הדתית כל תיאור הוא מרוחק מהמציאות לצד הפחתת והמעטת הדמות. וכבר עמדו על כך בעלי הטעם וההבנה בענייני שירה ותפילה, עד שנמצאו מהם שאמרו, שיש לפקפק אם תיתכן בכלל שירה דתית, אם תיתכן בכלל תפילה חופשית, שלא על פי נוסח.

כמובן, שטענה אחרונה זו אין צורך לסתור אותה בראיות מן הסברה והאסתטיקה, מאחר שהשירה הדתית הקיימת סותרת אותה מעיקרה. ספרות זאת מגלה לנו, שההבדל האיכותי בין הנושא החילוני והדתי מתבטא במידת שיעבודו של המשורר לנושא, בשעה שביאליק מסתכל בשדה, הוא מסתכל בו דרך משקפים יהודיות-ציוניות, אולם כשטשרניחובסקי יוצא לשדה, הוא רואה לפניו שדה כמות שהוא. המשורר הדתי איננו רואה לפניו את העולם כמות שהוא, הוא רואה לפניו את עולמו של הקב"ה, או יותר נכון, את הקב"ה המתגלה בעולמו. על כן, לעומת השירה החילונית, שבה מסיחים המשוררים לפעמים את דעתם לחלוטין מגיבוריהם, הרי בשירה הדתית, הנושא האמיתי, הגלוי או הנסתר של כל משפט, הוא ה'.